

Самовдосконалення особистості:

до духовної досконалості через досягнення антропологічної цілісності

Трансформація українського суспільства є нездійсненою без оновлення самої людини, що можливе тільки через розвинуту здібність до усвідомленого саморозвитку заради свого народу та індивідуального блага. Необхідно відзначити, що проблема самовдосконалення особистості завжди була і сьогодні є особливо актуальною для людства. Питання самовдосконалення є дуже об'ємним і багатограним, оскільки його можна розглядати з різних позицій і, можливо, іноді навіть неочікуваних підходів. Спробуємо простежити специфічні особливості предмету нашого дослідження з огляду сучасних надбань в галузі філософської антропології та релігієзнавства. За декілька останніх десятиліть проблематика вдосконалення та пошуку «досконалої» людини була представлена низкою дисертаційних досліджень Н. Загурської, Н. Ємельянової, М. Макаря, А. Семенова, В. Тертичної, В. Закревського, С. Лозниці, Е. Коваленко, В. Колесникової, Л. Теліженко та ін.

Для того, щоб виявити деякі особливості явища самовдосконалення, з'ясуємо наступні питання. Яким чином поняття «самовдосконалення», що уявляється нам дуже близьким до поняття «особистісний розвиток», пов'язане з юнгівською «індивідуацією»? На чому заснована спрямованість усвідомленого саморозвитку на індивідуальному рівні? Яка роль загальнолюдських цінностей в духовному еволюціонуванні людини? Що є фактором еволюціонування людської особистості? Що є спонукою антропологічної трансформації холістичного характеру? Чи є досягнення антропологічної цілісності основним завданням людини в її прагненнях до духовної досконалості? Для відповіді на ці питання слід звернутися до здобутків наших сучасників у дослідженнях проблеми самовдосконалення людини.

Зокрема, ідеї аналітичної психології К. Г. Юнга в дослідженні проблем особистісного розвитку є предметом наукових пошуків В. Колесникової. Вчена зазначає, що евристичний потенціал уявлень К. Г. Юнга з проблеми співвідношення свідомого та несвідомого психічного у процесі особистісного розвитку полягає у експлікації й інтерпретації феноменології символічних форм репрезентації суб'єкту проблем і резервів його особистісного розвитку. Суб'єкт, у юнгівському його трактуванні, знаходиться в постійному пошуку досконалої особистісної цілісності, аналогічної вродженій недиференційованій Самості. Суб'єкт, що просувається вперед по шляху реалізації своєї несвідомої Самості, з необхідністю переводить зміст особистого несвідомого в свідомість, внаслідок чого об'єм особистісних сенсів розширюється, тобто відбувається реалізація потенціалу особистісного розвитку, що і є метою процесу індивідуації. Тому використання поняття індивідуації як системного механізму особистісного розвитку дозволяє розкрити етапи іманентно властивої суб'єкту інтенції до власного розвитку [6].

Цільовою функцією особистісного розвитку є самореалізація, досягнення якої можливе за умови диференціації та розвитку всіх підструктур особистості. Якщо котрась із частин особистості (на етапі інтеграції змістів Тіні, Аніми/Анімуса, Персони, Самості) відкидається, то ці системи будуть діяти як центри опору особистісному розвитку, що, в свою чергу, призведе до формування патологічних комплексів поведінки.

Отже, наявність недиференційованих підструктур особистості веде до дисгармонійного розвитку, а процес індивідуації запобігає девіантному розвитку і приводить до взаємної відповідності всі потенційні можливості психічної субстанції, сприяє збагаченню змісту свідомості і розширенню масштабу особистості. Тому вона (індивідуація) виступає не тільки як «етична необхідність», але як одна з базових складових повноцінної життєдіяльності особистості [7].

Дослідження Е. Коваленко присвячене аналізу ціннісної природи усвідомленого саморозвитку особистості у різних типах суспільств.

Автор констатує, що у ХХ столітті в різних соціокультурних системах, зокрема в Україні, усвідомлений саморозвиток особистості спрямовувався й реалізовувався в напрямках "людина-суспільство", "людина-техніка", "людина-природа", "людина-нація", "людина-людина" тощо, але переважно у формі самовиховання [2].

Самовдосконалення особистості як вища форма саморозвитку здійснюється в моральній системі координат як засіб самостворення, що потребує етичної рефлексії, творчого виходу особистості у всій її цілісності за межі Сучасного.

Спрямованість усвідомленого саморозвитку на індивідуальному рівні заснована на ціннісних орієнтаціях, ідеалах, світоглядних позиціях та сенсожиттєвих концепціях особистості, які базуються на цінностях конкретно-історичного суспільства. Ціннісні орієнтації, ідеали, соціально-психологічні настанови складають ціннісний блок механізму усвідомленого саморозвитку особистості (що взаємодіє з пізнавальним і діяльно-вольовим). Вони є необхідним компонентом переконань, світоглядних орієнтацій, які задають спрямованість життя в цілому і усвідомленого саморозвитку особистості, зокрема.

Диференціація конкретно-історичних суспільств на класи, верстви, соціальні групи, етнічні спільноти детермінувала їх ціннісні пріоритети й задавала відповідні стратегії, технології, моделі усвідомленого саморозвитку особистості. Е. Коваленко обґрунтовує теоцентричні, культуроцентричні, антропоцентричні, етноцентричні, соціоцентричні, техноцентричні, екоцентричні, індивідоцентричні стратегії усвідомленого саморозвитку особистості залежно від способу виробництва, змісту соціальних відносин, ціннісних систем, які домінували у відповідних соціокультурних епохах [5].

Виявлення ціннісної природи усвідомленого саморозвитку особистості дозволило науковцю розмежувати прогресивні, соціально-творчі стратегії і моделі роботи над собою і саморуйнівні тенденції, морально-піднесений і

функціонально-інструментальний або деструктивний характер особистісного саморозвитку залежно від загального ціннісного поля, яке пронизувало свідомість усіх членів спільноти, групи, суспільства, визначаючи їх сенсожиттєві орієнтири та загальні світоглядні настанови, які частіше за все не експлікуються в актах саморефлексії [4], [3].

Отже, усвідомлений саморозвиток особистості здійснюється, як правило, у формах самовиховання і самовдосконалення, коли індивід ставить перед собою завдання змінити себе за рахунок власних зусиль. Самовиховання особистості реалізується на рівнях соціальної адаптації, соціальної саморегуляції і самостворення, залежно від рівня особистісного розвитку і демократичності, гуманності суспільства. Воно може мати просоціальну чи асоціальну, колективістську, альтруїстичну чи егоїстичну, індивідуалістичну спрямованість, багатобічний (видовий) чи однобічний, функціонально-інструментальний характер [2].

В. Закревський, розглядаючи архетип досконалої людини як феномен суспільної свідомості, обґрунтовує нове поняття соціальної філософії: «артетип досконалої людини». Змістовно визначені, сутнісні характеристики артетипу досконалої людини: ідеальний предмет (конструкт) ментального поля людства, його духовно-морального простору, в який входять уявлення колективної пам'яті, що є результатом як свідомого, так і підсвідомого відображення; загальнозначимий соціокультурний феномен, що соціально успадковується від покоління до покоління і опредмечується в цілісний образ (паттерн) самовідтворюваного і самоусвідомленого соціального індивіда. Отже, для позначення поняття «образ досконалої людини» термін «архетип» автор змінює на «артетип» [1].

Виділено соціальні функції артетипа досконалої людини як феномена суспільних відносин: універсальний раціонально-гуманістичний ідентифікатор, фактор гуманізації міжлюдських відносин і критерій взаємодії локальних людських спільнот; показник ефективності соціалізації підростаючих поколінь. Зокрема, найважливішими соціальними функціями

артетипа досконалої людини в соціокультурному плані є такі: оцінна, директивна, нормативна, прогностична, виховна. Він потребує діалектичної інтерпретації. Ставши теоретичним конструктом (ідеальним предметом), отриманим внаслідок абстрагування від змістовних характеристик уявлень про образи людської досконалості соціальних систем, закономірно стає фактором удосконалення форм та методів індивідуальної життєдіяльності особистості, а також поступово перетворюється у загальнозначимий ціннісно-нормативний пріоритет, постійно діючий чинник гуманізації соціальних процесів.

Таким чином, дослідник зазначає, що у змістовних характеристиках сутнісних сил людини є можливість синтезувати певний інваріант. Цей інваріант, дякуючи загальнолюдській природі, набуває універсальності і може слугувати для вираження і визначення нормоцінності людини. У загальнолюдському ціннісно-нормативному фонді духовно-моральний інваріант людської сутності постає не просто як продукт теоретичного конструювання: попри всій абстрактності цього образу-зразка в ньому виявляється кристалізованим гуманістичний досвід усіх локальних людських спільнот. Ціннісно-нормативне ядро духовно-моральної складової ментального поля людства відіграє визначальну роль в образі досконалої людини.

Активізація знань у формуванні самих образних уявлень про досконалу людину дозволяє вивести їх із зони колективного підсвідомого, "вивільнити" від юнгівського психологізму і посилити в них загальнолюдську духовно-моральну основу і, отже, В. Закревський підкреслює, що артетип досконалої людини входить до континуума моральної сфери людини і, таким чином, є фактором самодетермінації соціальної поведінки [1].

С. Лозниця, простежуючи основні напрямки становлення ідеї вдосконалення у європейській культурно-історичній традиції, показує значення культурно-історичних парадигм у розвитку ідеї вдосконалення та її впливі на посткомуністичний соціум.

Автор відзначає, що прикметною рисою ідеї вдосконалення в релігійних традиціях є те, що вона позначена орієнтацією на

трансцендентний Абсолют. Водночас розуміння цього Абсолюту як ідеї вдосконалення щоразу залежить від певної культурно-історичної традиції. У всіх релігійних традиціях присутня думка про те, що людина, вдосконалюючись духовно, може набути певного рівня досконалості та досягнути Божественної межі. Науковець зауважує, що вдосконалення людини у давнину не розумілося як лише вдосконалення тіла та душі, а пов'язувалося з принципово новим для людини станом.

Розглядаючи ідею вдосконалення людини, С. Лозниця підкреслює, що домінуючою у європейській культурі є парадигма, де досконалість людини виявляється через з'ясування місця людини у площині "людина-Бог", що знаходила своє вираження найбільшою мірою у християнізованому платонізмі. Якщо у Платона найдосконалішим є ідея Блага, то для Плотіна, який слідом за Платоном розташував царство досконалості у надчуттєве буття, найдосконалішим є Єдине [11]. Ступінь досконалості, за Плотіном, зменшується у міру віддалення від Єдиного. Аналогічну думку розвиває і Псевдо-Діонісій Ареопагіт, який, формуючи свою концепцію небесної ієрархії, стверджує, що істоти, які стоять нижче, повинні вдосконалюватися вищими істотами [9]. Аврелій Августин підтримав думку про те, що істинна, вища та цілковита досконалість не може бути досягнута тут, на землі, а у кінці історії, у царстві небесному (про це він говорить у трактаті "Два гради") [10].

С. Лозниця зазначає, що наступною значущою парадигмою вдосконалення людини у європейській культурі можна вважати парадигму просвітництва. Зокрема, наголошуючи на тому, що спроможність до вдосконалення є важливою характеристикою людської сутності, просвітники виокремили фактори розвитку — спадковість, середовище та виховання. Таким чином, відзначено такі суттєві ідеї просвітників: пізнання за допомогою розуму сутності людини та вдосконалення людини, зміну її до кращого шляхом просвітництва та раціональної зміни політичних та соціальних установок.

Ще одна парадигма європейської культури пов'язана з критикою культури та з'ясуванням становища людини у десакралізованому світі, визначенням шляхів її вдосконалення. Зміна уявлень про Всесвіт породила новий напрямок культурної творчості, який пов'язаний з критикою культури та існуючих традицій. Прикметні ознаки кризи культури та ідеї вдосконалення подаються у ніцшевій "переоцінці цінностей", тобто заміні всього того, що досі вважалося мірилом істинного і цінного. Зокрема, фундаментальним підґрунтям вдосконалення й самовдосконалення виступає, за Ніцше, воля до влади [8].

Отже, можливість застосування поняття «досконалість» до людини залежить від конкретної історичної та духовної традиції, а сутність людини й розуміння вдосконалення визначається через виявлення її місця стосовно Бога.

На нашу думку, в рамках розглядуваної теми слід звернутися до досліджуваної Л.Теліженко проблеми містичного досвіду як антропологічного модусу. Науковець аналізує містичний досвід як найвищий антропологічний феномен, що відобразився в містичних ученнях та практиках світових релігій (класична йога, тибетський тантричний буддизм, дзен, даосизм, суфізм, антична містика, ісихазм тощо). Зазначається, що в межах релігійних систем вірування містичний досвід пов'язувався з існуванням вищого світу та здатністю людини як його частки до єдності з ним як цілісністю, яка досягалася в результаті певної аскетичної роботи над собою в особливих містичних станах. Найтиповішими рисами такого досвіду є суб'єктивний характер сприйняття дійсності, відсутність очевидно виражених причинно-наслідкових зв'язків, несподіваність появи, короткочасність, зміна внутрішнього стану людини, зокрема, мислення, емоційного переживання тощо [16].

Аналіз найсучасніших підходів, що переосмислюють концепції людини і навколишнього світу (Д. Бом, Ф. Капра, Ю. І. Кулаков, О. М. Кузін, С. П. Сітько, В. В. Налімов, І. З. Цехмістро) свідчить про те, що в сучасній філософії нові перспективи дослідження антропологічної природи містичного досвіду пов'язуються з холістичними ідеями, уявленням про людину та світ як матеріально-

духовну цілісність. Автор доводить, що одним із найперспективніших підходів для дослідження містичного досвіду як антропологічного модусу в межах постнекласичної філософії, яка розвиває ідеї системної цілісності та формує новий тип раціональності, що включає всі способи пізнання дійсності, є синергетичний [13; 14]. Зокрема, синергетичний підхід як нелінійний спосіб мислення дозволяє оцінити описаний у культурних текстах різних народів містичний досвід як реальну подію, зумовлену становленням антропологічної цілісності, в якій дух і матерія зливаються [12].

Досягнення найвищих рівнів антропоструктури, які актуалізують появу містичного досвіду, зумовлюється утворенням антропологічної цілісності, де ціле - синтез «хаосу» і «порядку», єдність внутрішнього і зовнішнього, духовного й матеріального, гармонійний взаємозв'язок усіх рівнів антропоструктури, ментального, психічного та фізичного [14].

Л. Теліженко відзначає, що за наявності певних зусиль людини до духовної досконалості та дії в ній енергій вищих взаємодія власне людських енергій може зростати, досягаючи на вищих сходинках процесу повної єдності. Остання виявляється іманентною за своїми якостями енергіям трансцендентним і утворює з ними як Цілим цілісність іншого порядку, містичну за своїми характеристиками [15].

Гармонійно узгоджений характер взаємозв'язку активних мисленнєвих, психічних та фізичних процесів зумовлює появу принципово нового стану свідомості, який викликає антропологічну трансформацію холістичного характеру і позначається актуалізацією потенційних можливостей (не властивих для звичайного стану свідомості) всіх рівнів антропоструктури.

Унікальною особливістю дійсно цілісного чи високоморального стану свідомості є здатність до неподільного сприйняття антропологічної реальності в її широкому розумінні; вихід за межі самоусвідомлювання та звичайного сприйняття й розуміння ситуації "тут" - і - "зараз", коли при збереженні активного сприйняття дійсності зникає межа між "Я" і "Не-Я", ментальним і фізичним, почуттям і думкою, простором і часом. Позбавлена аналітичного поділу і

роздіблення сутності речей на частки така свідомість сприймає дійсність як цілісність, не викликаючи в собі суперечностей [15].

Основними антропологічними факторами, що сприяють розвитку містичного стану свідомості, є ціннісні орієнтири (які утворюють смисловий центр людського буття) особистості та мета життя як його сенс. В духовному еволюціонуванні людини першочергову роль і значення мають лише загальнолюдські цінності, які співвідносяться з поняттями "дух", "істина", "любов". Вони є вищими, духовними, морально-етичними цінностями і складають антропологічну основу Святих Писань усіх світових релігій. Пов'язувані з образом божества, вони несуть ідеальну точку відліку всіх форм антропологічної діяльності і сприяють формуванню цілісної особистості, здатної до духовного еволюціонування і містичного досвіду [15; 16].

Фактором еволюціонування може бути лише трансцендентна за своєю сутністю мета-смысл, яка покладає вихід людини за будь-які межі: особистісні, природні, соціокультурні, просторові, часові тощо. Вираженням такої мети є любов у найвищому ступені свого розвитку, яка робить людину максимально відкритою і чутливою для сприйняття навколишнього світу.

Отже, у дослідженні відзначається, що такий стан свідомості, який характеризується появою внутрішньої гармонії як цілісності, є станом містичним або дійсно цілісним. Під останнім розуміється не матеріальна неподільність людини, а абсолютна узгодженість антропологічних процесів, єдність всіх видів діяльності як буття-діяльності, яке в християнській антропології вимірюється ієрархічною множиною енергій. Водночас такий стан свідомості представляється високоморальним станом, який характеризується граничною відкритістю людини для сприйняття навколишнього світу. Прикметно, що на основі проведеного аналізу існуючих підходів щодо дослідження містичного досвіду, автор робить висновок, що антропологічна природа містичного досвіду виявилася найбільш осмислюваною лише в релігійному контексті, в якому людина розглядається в єдності двох антропологічних природ, історично розділених між наукою та релігією.

Таким чином, суб'єкт, у юнгівському його трактуванні, знаходиться в постійному пошуку досконалої особистісної цілісності, аналогічної вродженій недиференційованій Самості, і використання поняття індивідуації як системного механізму особистісного розвитку дозволяє розкрити етапи іманентно властивої суб'єкту інтенції до власного розвитку. Спрямованість усвідомленого саморозвитку на індивідуальному рівні заснована на ціннісних орієнтаціях, ідеалах, світоглядних позиціях та сенсожиттєвих концепціях особистості, які базуються на цінностях конкретно-історичного суспільства. Відповідно, і у понятті «артетип» виявляється кристалізованим гуманістичний досвід усіх локальних людських спільнот. Ціннісно-нормативне ядро духовно-моральної складової ментального поля людства відіграє визначальну роль в образі досконалої людини. В духовному еволюціонуванні людини першочергову роль і значення мають лише загальнолюдські цінності. Недарма у культурно-історичних парадигмах сутність людини й розуміння вдосконалення визначається через виявлення її місця стосовно Бога. Фактором еволюціонування може бути лише трансцендентна за своєю сутністю мета-смысл. Абсолютно узгоджена взаємодія всіх антропологічних процесів у відкритій для сприйняття навколишнього світу людині здатна викликати антропологічну трансформацію холістичного характеру, зміну способу її мислення і сприйняття навколишнього світу. Досягнення антропологічної цілісності є основним завданням людини в її прагненнях до духовної досконалості.

Наші подальші дослідження будуть спрямовані на встановлення місця поняття «самовдосконалення» у релігійно-духовних практиках та його зв'язку з поняттями «самодостатність», «самоактуалізація», «медитація» та ін.

Література

1. Закревський В. Е. Артетип досконалої людини як феномен суспільної свідомості: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03/ Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса).— О., 2002.— 19 с.
2. Коваленко Е. А. Самовиховання особистості: філософсько-етичний аспект// Філософія. Науковий вісник.— Харків: ХДПУ.— 1998.— Вип. 1.— С. 122-125.

3. Коваленко Е. А. Духовно-ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості/ Збірка матеріалів філософських людинознавчих читань "Гуманізм. Людина. Моральність".– Львів: ДДП ім. І. Франка.– 1997.– С. 216-222.
4. Коваленко Е. А. Самовдосконалення як одна із форм духовно-морального розвитку особистості// Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Наука і соціальні проблеми суспільства".– Харків: ХДУ.– 1998.– С. 231-232.
5. Коваленко Е. А. Соціально-історичні типи суспільних систем і основні стратегії саморозвитку особистості// Наукові записки Харківського військового університету. Серія: Соціальна філософія, психологія.– Харків: ХВУ.– 2004.– Вип. 2 (20).– С. 152-160.
6. Колесникова В. І. Проблема співвідношення свідомого і несвідомого психічного у роботах К. Г. Юнга// Збірник наукових праць інституту ім. М. П. Драгоманова: Психологія.– К.– 2002.– Випуск № 15.– С. 51-57.
7. Колесникова В. І. Работа с бессознательным в процессе индивидуации// Матеріали других міжнародних психологічних читань.– Харків.– 1995.– С.118-119.
8. Лозниця С. А. Діоніс та Аполлон: пошук досконалого життя та переосмислення європейської культури Фрідріхом Ніцше// Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія.– К.: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2002.– Вип. 11.– С. 3-11.
9. Лозниця С. А. Ідея вдосконалення в трактатах Діонісія Ареопігита та сучасне бачення можливостей духовного відродження і прогресу// Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету.– Випуск 5. Київ-Полтава, 2001.– С.179-188.
10. Лозниця С. А. Концепція "двох градусів" Аврелія Августина та її вплив на становлення поняття вдосконалення// Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць/ Гол. ред. В. В. Лях, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди.– К.: Український центр духовної культури, 2002.– Вип. 28.– С. 68-76.

11. Лозниця С. А. Самопізнання та вдосконалення у Платона (Про становлення ідеї Блага)// Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць.– К.: Вид. центр Київського державного лінгвістичного університету, 2001.– С. 60-66.
12. Налимов В. В. Непрерывность против дискретности в языке и мышлении.– Тбилиси: Изд-во Тбилисского унив-та, 1978.– 82 с.
13. Синергия. Проблемы аскетики и мистики православия: Науч. сб./ РАН; Институт человека/ С.С. Хоружий (ред.).– М.: Ди-Дик, 1995.– 366 с.
14. Теліженко Л. В. Містичний досвід: проблема синергетичного виміру// Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатка. Серія: Філософія.– Тернопіль: ТДПУ,– 2002.– № 8.– С. 110-112.
15. Теліженко Л. В. Містичний досвід у синергетичній парадигмі еволюціонування: умови розвитку цілого// Філософські науки. Збірник наукових праць.– Суми: СДПУ,– 2003.– С. 74-80.
16. Теліженко Л. В. Мистическое как антропологический модус: духовно-душевний концепт// Філософські науки. Збірник наукових праць.– Суми: СДПУ,– 2002.– С. 120-127.

Анотація

У статті розглядається повсякчас актуальна проблема самовдосконалення особистості, її духовного еволюціонування у зв'язку з поняттями «індивідуація» та «архетип досконалої людини». Автор зазначає, що синергетичний підхід допомагає в дослідженні становлення антропологічної цілісності шляхом антропологічної трансформації холістичного характеру.

Annotation

The article deals with the ever topical problem of personality self-improvement, its spiritual evolution in connection with the notions of “individualization” and “archetype of a perfect human”. The author points out that the synergetical approach helps to investigate the formation of anthropological integrity through anthropological transformation of wholistic character.